

Sarvinov UMAROVA,
Urganch davlat universiteti doktoranti
E-mail: sarvinovumarova@gmail.com

UrDU professori, DSc, M.Xajiyeva taqrizi asosida

TOLERANTLIK TUSHUNCHASI VA UNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada tolerantlik tushunchasi va uning ma'no, mazmuni, mohiyati hamda lug'aviy ma'nosi pedagogik jihatdan tahlil etiladi. Shu bilan birga tolerantlik pedagogikasi, yoshlarni bir-biriga inoqlik, do'stlik, mehr-muhabbat va ijtimoiy muhitda bag'rikenglik g'oyalari targ'ib qilishga undash kabi xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Tolerantlik, genotsid, rasizm, ksenofobiya, etnotsentrizm, ekstremizm, terrorizm, iqtisodiy, ma'naviy va mafkuraviy, sabr, toqat, mehr-muhabbat.

THE CONCEPT OF TOLERANCE AND ITS THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

Annotation

This article analyzes the concept of tolerance and its interpretations, pedagogical meaning, content and essence. At the same time, the author researches the features of the pedagogy of tolerance which are encouraging young people to help spread the ideas of goodness, friendship, love and tolerance in the social environment.

Key words: Tolerance, genocide, racism, xenophobia, ethnocentrism, extremism, terrorism, economic, spiritual and ideological, patience, tolerance, love.

ПОНЯТИЕ ТOLERАНТНОСТИ И ЕГО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация

В данной статье будет проведен педагогический анализ понятия толерантности и его значения, содержания, сущности, а также лексического значения. При этом раскрываются такие особенности педагогики толерантности, как умение побуждать молодежь к пропаганде идей толерантности в социальной среде, дружбе, привязанности друг к другу.

Ключевые слова: Толерантность, геноцид, расизм, ксенофобия, этноцентризм, экстремизм, терроризм, экономические, духовные и идеологические, терпение, терпимость, привязанность.

Kirish. Jahon ilm-fanida gumanistik g'oyalarni namoyon etishda jamiyat taraqqiyotining yangilanishlar va islohotlar samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, ta'lim tizimining ma'naviy-axloqiy va g'oyaviy mazmunini kuchaytirishga oid tadqiqotlar olib borilmoqda. Yoshlarda yuksak ma'naviyat va insonparvarlik an'analarga sadoqat tuyg'usini chuqur singdirish, mustahkam mafkuraviy immunitet va tanqidiy munosabatni shakllantirish ularda tolerantlik g'oyalarni rivojlantirish hamda milliy o'zlikni anglash va qadrlash tuyg'ularini qaror toptirishni hamda ularning innovatsion usul hamda vositalarini optimallashtirishni talab etmoqda.

Tolerantlik (lotincha "tolerantiya" – sabrlik, toqatlilik) – o'ziga hayot tarzi, nuqtai nazar, g'oyalar va e'tiqodlarga toqatlilik, bag'rikenglikdir[1].

Rossiyada chop qilingan sotsiologik lug'atda tolerantlikka quyidagicha ta'rif beriladi:

a) yot odamning turmush tarzi, xulqi, urf-odati, xissiyoti, fikri, g'oyasi, e'tiqodiga chidamlilik bilan yondashuv;

b) noqulay omillarni sezmay qolish natijasida sodir bo'lgan xodisalarga bog'rikenglik bilan yondashuv;

c) noqulay, nomaqbul xissiy omillar ta'siriga hamchidam bilan yondashuv[2].

Lekin Mark Natturmo o'z fikrini davom ettirib: "Mening fikrimcha, biz erkin va ongli mavjudot bo'lganligimiz sababli-aybni atrofdagilarga ag'darishdek bid'atlardan xoli bo'lishimiz kerak. Alolxusus, bu tolerantlikka aloqador bo'lib, ushbu tolerantlikka aloqador bo'lib, ushbu tolerantlikni uzoq muddat erkinlikka to'siq bo'lib kelgan

diniy, etnik va irqiy xurofatlarni yengib o'tish yo'lidagi urinishlarimiz sifatida tafsirlash mumkin" [1] -deydi.

Adabiyotlar tahlili. Mark Natturmo fikrlaridan ayonki "Tolerantlik – bu yoqmaydigan, hatto yovuz deb xisoblanuvchi narsalarga toqat bilan munosabatda bo'lishdir." Munosabatning bo'nday turini ma'rifat faylasuflari bo'lmish Volter va Jon Lokk diniy ta'birlarga qarshi chora sifatida talqin etishgan va bu XVIII asrdan boshlab axloqiy ideal sifatida qadrlangan. Ahloqiy ideallik bu ta'lim-tarbiya nazariyasini rivojlantirishga undaydi. Bular asosan tolerantlik pedagogikasi negizida shakllana boradi.

Hozirgacha mavjud adabiyotlarda bu tushuncha, asosan, tibbiyot sohasida qo'llanilib kelingan. Masalan, "Tolerantlik" termini ingliz olimi P.Medavar (1953) tomonidan ko'chirib o'tqazilgan begona to'qimaga nisbatan organizm immun sistemasi "chidamliligi"ni ko'rsatish maqsadida taklif etilgan" [3]. Abduraim Zikiryoiev fikricha, "tolerantlik (immunologik tolerantlik) barcha antigen immunologik xususiyatini saqlagan holda organizmning muayyan antigenga nisbatan immunologik javobining yo'qolishi yoki susayishidir. Xuddi shunday ta'rif "Sotsiologik ensiklopedik lug'at"da ham keltiriladi, ya'ni tolerantlik (lot. – "chidamoq") – a) o'zgalar turmush tarziga, xatti-harakatiga, urf-odatlariga, his-tuyg'ulariga nisbatan chidamlilik; b) noqulay emotsional omillarga nisbatan chidamlilikdir [4].

Keyinchalik bu tushuncha ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarda ham qo'llanila boshlagan. Masalan, Rossiyada chop etilgan lug'atda: "Tolerantlik ijtimoiy ishning boshqaruv tamoyili, individlar, guruhlar va ijtimoiy jamiyatlar o'rtasidagi madaniy, irqiy va boshqa tafovutlarni tan olish, kishilarning tashqi qiyofasi, xatti-harakatlari, qadriyatlar yo'nalishi va

ulardagi farqlarga nisbatan bag'rikenglikdir" [2], degan ta'rif berilgan. Fikrimizcha, bu ta'rifda muayyan noaniqliklar mavjud. Xususan, "tafovutlarni tan olish"ni bag'rikenglik deb hisoblaydigan bo'lsak, bu tushunchaning "harakat, faoliyat va amaliyot" ekanligi haqidagi ma'no chiqmay qolmoqda. Yana bir jihatdan "tolerantlik" bilan "bag'rikenglik" bir-biridan farq qiluvchi tushunchalar ko'rinishida, ya'ni "tolerantlik" "bag'rikenglik"ni ifodalovchi tushunchaga o'xshab qolgan. Aslida esa bunga faoliyat va amaliyotdagi munosabatlarda namoyon bo'ladigan "holat" sifatida qaralganda to'g'ri bo'lar edi.

Polshalik olim V.Visnevskiy fikricha, tolerantlik o'zga kishilarning turli nuqtai nazarlariga ega bo'lish huquqini tan olish bo'lib, bunda "nuqtai nazarlarini birlashtirishning uddasidan chiqish: insonlar yoki butun bir guruhlarining salbiy baholash va ayni paytda ularga nisbatan cheklovlar yoki sanksiyalarni (jazolarni) qo'llashga hohishning bo'lmasligi"dir[5].

Keltirilgan bu ta'rifdan ko'rinib turibdiki, muallif tolerantlikni inson va guruhlar munosabatlarida namoyon bo'lish g'oyasi sifatida ilgari surmoqda. Tolerantlikni yoshlar faoliyati bilan bog'lab o'rganishga harakat qilgan Z.R.Qodirova, A.J.Sharipov, V.A.Alimasov, E.G.Karimova, SH.Madayeva hammualliflikda yozgan kitoblarda quyidagi ta'rifni berganlar: "Tolerantlik – bu xilma-xillikdagi uyg'unlikdir. Bu jahon madaniyatining xilma-xilligi, o'zligimizni namoyon qilish shakllari va insoniy fazilatlarini ifodalash usullariga hurmat va uni qabul qilishdir" [6]. Berilgan bu ta'rifga qo'shilgan holda, fikrimizcha, unda bir qadar munazorabop masalalar borligini ham aytish mumkin.

Natijalar va muhokamalar. Tolerantlik pedagogikasi yoshlarni bir-biriga inoqlik, do'stlik, mehr-muhabbat va ijtimoiy muhitda bag'rikenglik g'oyalarini targ'ib qilishga undaydi. Tolerantlik genotsid, rasizm, ksenofobiya, etnosentrizm, ekstrimizm, terrorizm kabi yot qarash va tushunchalarga qarshi bo'lib, falsafiy-ijtimoiy ong va tafakkur tarkibidan o'rin oladi. Tolerantlik dunyoviy davlatning eng zarur va ustuvor ijtimoiy talabi bo'lib, dunyoviy davlat tolerantliksiz yashay olmasligi uqtiliradi. Tolerantlik – insonning jamiyatda turli iqtisodiy, ma'naviy va mafkuraviy, diniy munosabatlarga kirishishining zamonaviy qonun-qoidalari majmui sifatida talqin qilinadi. Shunga ko'ra, insonni rivojlangan demokratik va fuqarolik jamiyatida yashashga o'rgatish - uni tolerantlikka o'rgatishga barobar keladi.

"Har qanday ta'kiblar noxak ish bo'lsa, demak tolerantlik muayyan oqilona va adolatli ishdur. Biroq, bularning bari unchalik oddiy emas. Tolerantlik foydasiga uning barcha dalillarini xisobga oladigan bo'lsak ham, Lokkning fikricha erkin jamiyati uning alohida a'zolari tomonidan bo'ladigan alohida diniy e'tiqodlarga bog'liq bo'lishi mumkin emas. Biroq, bu bizning qandaydir darajada xudoga ishonchimizga bog'liq (chunonchi, xudoga ishonmaydiganlar buzilmaydigan qasam ichishlari mumkin emas) Siz tomoningizdan ishonchingizga kiritilgandan ko'ra, sizni otib tashlashni istovchi kishi bilan to'loqonli bahs-munozarani olib borish mumkin emas. Boshqacha aytganda, oqilona munosabatlarning, o'z chegaralari bor. Biroq, xuddi shunday o'zini tolerantlikka nisbatan aytish adolatlidir. Tegishli tayyorgarliksiz barcha toqatsizlarga tolerantlik tamoiyli munosabatida bo'lish joiz emas; agarda siz shunda hambunday harkatni amalga oshiradigan bo'lsangiz, siz nafaqat o'ziningizni, balki tolerantlik munosabatini hambarbod qilasiz" [1]. Shuni ta'kidlash kerakki, insonlarning totuvligi individual axloqiy dunyoqarashning takomillashuviga bog'liq. Chunki turli millat vakillarining o'zaro munosabatlarda samimiyligi, hurmat-ehtirom bilan munosabatga kirishishi o'sha millatlarning taraqqiyotini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biridir. Shu sababdan,

har bir millat vakili milliy o'zlikni anglash ruhiyati bilan kamol topishi lozim.

Ma'lum bo'lishicha, tolerantlik tushunchasining adekvat (o'ziga mos) izohini anglash uchun, uning konkret (aniq) kontekstdagi ma'nosiga e'tibor qilish kerak. Dinlararo munosabatlarda tizimida tolerantlik bir ma'no kasb etsa, shaxslararo, millatlararo, davlatlararo kabi yoki g'oyaviy-siyosiy, tarbiyaviy kabi yo'nalishlarda o'zgacha ma'noni anglatadi. Ilm-fan, ta'lim-tarbiya sohasida tolerantlik muammosi e'tiqodga xos masaladir. Turli qarashlar va fikr-mulohazalarning aralashib ketishi fojeaviy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan, dinlar va siyosatlar bir xil ma'noli yechimda ega bo'lmagan savollarga o'ziga xos javob topa olsa, ilm-fan, ta'lim-tarbiyada bir savollga ikkita, bir-biriga zid javob topish noma'qul xodisadir. Turli xil mentaletet, hamda turli shakldagi tolerantlikka mos(o'xshash) yechim munosabat topishgan taqdirda, jamiyatda shunday ijtimoiy va siyosiy munosabatlar shakllanadiki, ular demakratiya, barqarorlik va farovon hayot garovi bo'lib xizmat qiladi.

Tolerantlik kompromisga (kelishuvga) kelish va majarolarni xal qilishning muhim sharti bo'lib, sabrsizlik insoniyatni jahannamga yetaklaydi-degan iboralardan tolerantlikning tabiati qanday?-degan savolni to'g'ri yechimini topish katta ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagi fikrlardan shuni izohlash mumkinki, ya'ni tolerantlik turli xil dunyoqarashlar asnosida yuzaga kelgan, hamda, diniy urushlar uchun zotini yaratayotgan mojarolarga ma'naviy aks ta'sir tarzida vujudga keladi. Davlat ximoyasidagi tolerantlik har qanday ijtimoiy xodisa va xatti-harakatga nisbatan sabr-toqatli bo'lishni qonuniy deb topmaydi. Tolerantlikka davlat miqyosida qonuniy tus berishni, demokratik boshqaruv shaklining o'rnatish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Bugungi kunda kuchli extiros bilan targ'ib qilinayotgan tolerantlik-o'zga xalq va dinga mansub kishilarga nisbatan hamdarlik bildirish yoki ma'lum davlatda inson xuquqlarini paymol etish xollarini aniqlash bilan chegaralanib qolmaydi. Bunday empirik yondashuv tolerantlikning diskriminatsiya tushunchasi bilan aralashib ketishiga olib keladi. Tolerantlik ijtimoiy hayotining ijobiy yaxlit xodisasi sifatida qaralishni talab etadi. Ana shu yaxlitlikni tushunish orqali tom ma'nodagi tolerantlikka erishish mumkindir[7]. Demak, biz ilgari uqtirib o'tkanimiz kabi tolerantlik bu xilma-xillik, o'zgacha fazilat, hamda, xususiyatlarni bir butun borliqning ajralmas, muhim qismi sifatida chuqur anglashdir. Sabrsizlik bu ijtimoiy hayot haqiqatini nazar-pisand qilmaslikdir[8]...

Tolerantlikni ma'nosini yechishning o'z mexanizmi mavjud. Har bir fuqaro o'zga subyekti izzat-xurmatini joyiga qo'yish orqali shaxsiy qadr-qimmatini, mavqeiini anglaydi va shu orqali siyosiy madaniyatini belgilaydi. Bu muammoni axloqiy tomoni ham mavjud: ijtimoiy mavqeida, obro'-e'tibor oilada o'qitilmaydi, ta'lim tizimida ham shakllanmaydi. Natijada fuqaro o'z tabiiy va ijtimoiy tafovutidan kelib chiqqan xulosa qiladi va shunga qarab ish ko'radi. Inson ongida qaysi ijtimoiy ong domiantlik (yuqori darajada) qilishiga qarab, tolerantlikning har-xil tiplari shakllanadi. Erkin, sotsial va madaniy tarkibi, kelib chiqishi bir xil bo'lmagan ixtiyoriy jamiyat, o'z barqarorligini ta'minlash uchun tolerantlikka muxtojdir. Tolerantlikning samaradorligi esa, undagi xukumron mifologik, diniy va ilmiy-ommaviy ong bilan qay darajada mos kelishiga bog'liq.

Tolerantlik ijtimoiy xodisa sifatida kishilarning o'zaro ijtimoiy muloqatlar hamda davlat va jamiyat tashkilotlariga munosabat izhor etishlarida namoyon bo'ladi. Bunday munosabatlar mazmun talabiga ko'ra, masalaga tazviqiy yondashuv bo'lmasdan, biror bir muhim masalaga davlat va jamiyat tashkilotlari e'tiqodini jalb etish, muammoga adolat yoki tezkorlik tarafdori asosida ahamiyat berish xususidagi xalq tashvishidan yaralgan taklif tavsiyalardan iboratdir.

Tolerantlik xususiyatini o'rganishda milliy an'analarga, milliy qadriyatlarga va milliy madaniyatga e'tibor berish kerak.

Xalqimiz tolerantligi O'zbekistonda milliy hamjihatlik ruhini tarkib topdirdi. Turli millat vakillari O'zbekistonni o'z vatani deb his eta boshlab, milliy madaniy, an'anasi, diniy munosabatlari va e'tiqodini namoyish etishga keng imkoniyatlarga ega bo'ldilar. Bu esa hamjihatlik, bag'rikenglik kabi tolerantlik xususiyatlarini shakllantirish imkonini yaratdi.

Xulosa. Talaba-yoshlarda tolerantlikni shakllanishiga va qaror topishiga bilimlar, aniq maqsadni ko'zlab tarbiyalash, muloqat-munosabat hamda fikr, vijdon va e'tiqodlar erkinligi yordam beradi. Tolerantlikni tarbiyaviy xususiyatlari bu yetuk shaxs shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. Yoshlarning tolerantlik tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari, funktsionalligi,

samaradorligi va o'ziga xosligi, zamonaviy va ilmiy asoslarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga tayangan bilim va ko'nikmalar majmuini shakllantirishdan iboratdir. Jaxonda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, yoshlarda birdamlik, hamjihatlik, dustona munosabatlarini yuksaltira borish, mutaxassislarini tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratish albatta katta ahamiyatga molikdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, talaba-yoshlarning tolerantlik tarbiyasini rivojlantirishda, talaba-yoshlarni, ma'naviy-axloqiy va jismonan barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi va yuqori bosqichga ko'tarish muhimligi ta'kidlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Марк Нотурно. Толерантность, свобода и истина: фалибиализм и откытие «закрытых обществ».Ижтимоий фикр.1998й.,№2.,89-бет
2. Российская социологическая энциклопедия. М.,»Наука»,1998й.,278-бет
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. Т. 8. –Б.486.
4. Социологик энциклопедик лугат. – М., 1998, Б. - 370. / Таржима З.Р.Қодирова, А.Ж.Шарипов, В.А.Алимасов, Э.Г.Каримова, Ш.Мадиева – Ёшлар фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари. Тошкент, 2006.- Б13.
5. Wisniewski W/ Wzrost i przyszlosci. – Worszawa, 1985.– P.38.
6. Қодирова З.Р., Шарипов А.Ж., Алимасов В.А., Каримова Э.Г., Мадаева Ш. Ёшлар фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2006. – Б.22.
7. Каримова Э. Ўзбек толерантлигининг ўзига хос хусусиятлари.Т., Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси.2006й.,9 бет
8. Скворцов Л.В. Абсолютная истина и толерантность. Человек: образ и сущность. М.,Акад. Наук, 1998й.,11-бет